

I. ROMÁNSKÉ JAZYKY A LINGVISTIKA

I. 1. LINGVISTIKA, FILOLOGIE, ROMÁNSKÁ STUDIA

Chceme-li mluvit o románské lingvistice, znamená to zmínit se implicitně o disciplíně se širším zaměřením, disciplíně, která jí je nadřazena - o **obecné lingvistice**.

Omezený rámec této přednášky však neumožňuje širokou zmínku o obecné lingvistice. Disciplíny, které zahrnuje, prošly v posledních desetiletích značným vývojem a nadto všechny nejsou při studiu románské filologie funkční. O obecné lingvistice se tedy zmíním jen krátce.

Nejdříve je nutné zdůraznit, že lingvistika je disciplína, která soustředí svůj zájem na **jazyk jako verbální systém**. Slovo *verbální* je zde důležité, protože existují i další dorozumívací systémy, např. dopravní signály, gesta atd.

I. 1. 1. **Lingvistika** je deskriptivní a explikativní (nikoliv preskriptivní, jako gramatika v populárním slova smyslu a její normy). Snaží se ukázat **JAK** funguje jazyk jako systém a ne, např. jak správně mluvit nebo komunikovat (tím se zabývá aplikovaná lingvistika). ~~Obecná~~ **lingvistika** však může samozřejmě mít i praktické dopady, může vytyčit praktické nebo normativní cíle.

V současnosti se rozlišují 3 úrovně lingvistického zkoumání:

← obecná!
aplikovaná!
speciální!

1) Obecná lingvistika

kteřá studuje to, co mají společného všechny jazyky, kterými se na světě mluví:

- lze vůbec tvrdit, že mají srovnatelné organizační principy?

- Jaké jsou podmínky nutné pro to, aby se dorozumívací prostředek stal jazykem?

Obecná lingvistika např. zjistila, že všechny jazyky tvoří systém **lineární**: na této vlastnosti jazyků spočívá např. jejich syntax.

Chceme-li najít to, co spojuje jednotlivé jazyky, musíme uvažovat v poměrně abstraktní rovině. Úroveň této abstrakce se zvyšuje ještě v **obecné sémiotice** (tj. ~~tedy x' zahrnuje všechny jazyky~~ *tedy x' zahrnuje všechny jazyky* náuce o znaku), jejíž cíle jsou často totožné s cíli obecné lingvistiky (mnoho sémiotických problémů bylo nejprve řešeno v rámci obecné jazykovědy). Obecná

← co je mal
- základní složky malu atd.

sémiotika hledá to, co je společné znakům všech jazyků v širším slova smyslu. Často přitom vychází z **filozofie řeči**. Na této úrovni řeší např. tyto otázky:

- Co znamená pro lidské bytosti komunikace?
- Kde se bere smysl, který vyjadřuje?
- Jak funguje mezilidská komunikace?
- Jak ji lze popsat?

Nebo ještě dále:

- Jsou pravidla řeči určena realitou, nebo je tomu naopak?

Obecná sémiotika, která studuje i podmínky poznání, stejně jako logika nebo epistemologie, se zabývá rovněž estickou úvahou: zkoumá, co vlastně umožňuje tvrdit, že „*věci mají být tak jak jsou a ne naopak*“. Zároveň studuje **hodnotové systémy**, podle kterých třídí a posuzuje bytosti, činy a názory.

2) Speciální lingvistiky

Každá z těchto lingvistik je vlastně technickým popisem pravidel, která řídí fungování jednoho určitého jazyka. Neboť, jestliže existují pravidla společná pro všechny jazyky světa, existují i zvláštní pravidla pro každý jednotlivý jazyk: FR, Jap, malajštinu, maďarštinu. Jak organizační principy zkoumané obecnou lingvistikou fungují v případě některého z těchto jazyků? Aby bylo možné odpovědět na tuto otázku, byly vypracovány *no zvládní m' sledku specialní lingvistiky* **deskriptivní** (popisné) systémy, tvořené souborem pravidel a norem, systémy, které nazýváme **gramatikami** ve vědeckém slova smyslu. Tyto gramatiky dosahují takového stupně preciznosti, jako některé exaktní vědy.

3) Aplikovaná lingvistika

Zpracovává výsledky, dosažené speciální lingvistikou a převádí je do užitkové roviny. Příklady těchto aplikací mohou být např.:

- nácvik písemného projevu v reklamě nebo žurnalistice
- strojový (přesněji počítačový) překlad
- zpracovávání korektivních (opravných) programů pro pravopis nebo gramatiku
- Zpracování základních jazykových údajů pro srovnávací technickou nebo právní terminologii

- didaktika mateřského nebo cizího jazyka (jazykové laboratoře, AV metody).

Podprodukty aplikované lingvistiky jsou pedagogické teorie: např. kdy se má dítě začít učit druhému jazyku. Zabývá se i různými postupy při výuce pravopisu - metoda globální, analytická, metoda gest - a zjišťuje, zda jsou rovnocenné.

Do této lingvistiky se řadí i další disciplíny - **logopedie, lexikografie** (zaměřená na zpracování slovníků, atd.)

Při tvoření těchto aplikací musí lingvistika často spolupracovat s dalšími disciplínami (sociologie, psychologie, pedagogika) a používat nejrůznější metody (informatika, akustika, statistika). Např. léčení vad řeči - souhrnně nazývaných **aphasie** - vyžaduje dobré vzdělání jak v lingvistice, neboť se nejedná vždy o tytéž jazykové rysy, které jsou takto postiženy, ale i v neurologii.

I. 1. 2. FILOLOGIE

Tento termín se používá jednak v širším, jednak v užším slova smyslu.

V užším smyslu je filologie věda, která se zabývá zpracováním ^{a hodnocením} písemných textů vzniklých v minulosti. Tyto texty, zvláště pak ~~ty~~, které vznikly před vynálezem knihtisku, se k nám dostávaly zprostředkovaně, často značnou oklikou. Na jejich cestě k nám mohly utrpět značné úhony: špatně provedené kopie, poškození živly, interpolace, částečné zničení. Bylo je tedy třeba vrátit do únosné podoby. Soubor metod, které jsou k tomuto účelu používány, označujeme termínem **filologie stricto sensu**.

Takto popsaný filologický postup není jednoduchý. Předpokládá především, že filolog zvládně nejen příslušnou techniku psaní, jaká se používala v minulosti, ale bude znát i stav jazyka, jehož vyjádřením je určitý text a kulturu, kterou tento text odráží. Proto smysl slova *filologie* je rozšířen a znamená „**znalost jazyka nebo skupiny jazyků a znalost kultury, tímto jazykem nebo těmito jazyky odrážené**“. Tak např. **románská filologie** se zabývá studiem **románských jazyků a kultur** (hlavně, ale ne výlučně studiem literatury).

Slovo **románský** pochází z latinského „*romanus*“ - tedy patřící k Římu nebo mající vztah k Římu (*civis Romanus*). Na počátku tedy toto slovo označovalo politickou a ne lingvistickou realitu. Slovo „*romanus*“ však bylo používáno i v jiném významu „*imperium romanum*“ a označovalo i občany - Neřímany, kteří však tvořili

součást široké říše římské. Právo římského občanství bylo přiznáno všem obyvatelům říše římské Caracallovým ediktem r. 212 n.l. Tito občané měli tedy různý původ, ale jeden statut.

V takto rozšířeném společenství se rozšířilo používání **latiny** jako jazyka sice v různé míře, která ale byla dosti velká na to, aby se latina stala symbolem tohoto společenství a slovo „*romanus*“ získalo i význam lingvistický.

Ke slovu „*romanus*“ bylo přiřazeno slovo **Romania**. Od IV. století se tímto názvem označovala území, jejichž obyvatelé byli **romani** = římsští občané a tvčí protiklad slovu **barbaria** (z řeckého *barbaros* = *cizinec*). Stejně jako „*romanus*“ i slovo „*Romania*“ se začalo používat v lingvistickém slova smyslu a dnes označuje soubor území, kde se používá románského jazyka. Po pádu římského císařství, v V. století, měl politický význam slova „*romanus*“ zmizet. Ale díky bývalým poddaným tohoto státu, kteří přijali „jazyk Římanů“, se lingvistický význam tohoto slova zachoval dodnes.

Z lingvistického chápání tohoto slova se vyvíjí ^{staro}starofrancouzský tvar *romanz*, *romant* nebo *rommant*. Toto slovo, které se mezitím stává substantivem, označuje „lidovou řeč“ (*lingua vulgaris* - *langue vulgaire*), tzn. řeč, která je v protikladu ke kultivované řeči, kterou tehdy mohla být pouze církevní latina.

Adjektivum „*románský*“ je tedy ve výrazech *románská filologie* nebo *románská lingvistika* synonymem pro **novou latinu** (*néo-latin*) a termínem **románská studia** označujeme ta, předmětem jejichž zkoumání jsou jazyky vzešlé z latiny a kultury které tyto jazyky představují. Není snad třeba se zmiňovat o tom, že tato studia jsou nutně heterogenní? Nejen, že společenství mluvící románskými jazyky mají různý původ, statut i kulturu (takže je těžké mluvit o nějaké jednotě), ale i cíle a zaměření filologie v širokém slova smyslu se v posledním století stále více diversifikovaly. Románská studia by se tedy v ideálním případě měla zabývat např.: subjunctivem futura v sardštině, psychanalytickým rozbořením pohádek od nejstarších dob až po jejich současné filmové zpracování, názvy druhů zeleniny v katalánštině, myšlenkami Raymonda Queneaua nebo Machada de Assis, doktrínami historické gramatiky belgické francouzštiny, sestavováním italských výkladových slovníků, dyslexii u frankofonního obyvatelstva ve Švýcarsku, románskými dialekty, atd. Ve skutečnosti se románská filologie specializuje vždy na určitý sektor (např. jazyk, gramatiku nebo literaturu) a to z pohledu synchronního nebo diachronního.

I. 2. LINGVISTICKÝ POPIS JAZYKA: OTÁZKA PŘÍSTUPU

I. 2. 1. Pravidlo tří protikladů

Nesmíme zapomenat, že **popsat určitý předmět** znamená nutně zaujmout nějaký názor. Protože předmět **jazyk** je jevem vysoce komplexním, názpory na něj jsou samozřejmě četné a různé se.

Podle tradice jsou rozlišovány tři pohledy na jazyk, které se vyjadřují ve třech opozicích *x* *lingvisti* *jevu* *motivy* *jako* ↗

1. - langue × parole
2. - externí × interní lingvistika
3. - synchronní × diachronní hledisko

I. 2. 1. 1. Opozice langue × parole.

Tato první tzv. **dichotomie** je možná nejtěžší na pochopení. Jako první o ní mluvil švýcarský lingvista Ferdinand de Saussure ve svém *Cours de linguistique générale*.

Langue (jazyk) nakolik stojí v protikladu k **parole**, je faktorem kolektivním. Je to vlastně dynamický, fungující **soubor pravidel, kterým se řídí určité společenství mluvčích**, pravidel, která existují mimo ně, stejně jako zákon existuje mimo občana. Tato pravidla je nutno v jazykovém dění dodržovat, aby bylo možno plnit základní funkce jazyka a zároveň umožňují, aby mluvčí tvořil promluvy, které dosud nikdo ve stejném znění nepronesl. Na druhé straně umožňují i porozumění textům, tzn. dekódování textů vytvořených jinými. Na tento tzv. **tvůrčí aspekt jazyka** upozornili v poslední době zvláště američtí generativisté a transformacionalisté (Chomsky, Harris), ale i francouzský lingvista starší generace Guillaume, v poslední době pak Tesnière.

Parole (promluva, řeč) je oproti tomu faktorem **individuálním**. Saussure ho definuje jako **konkrétní projev jazyka, ve kterém mluvčí používá jazykového kódu k vyjádření svých myšlenek**. Je to tedy **konkrétní aktualizace jazyka jedním nebo více mluvčími, která probíhá v určitých podmínkách, v určitém čase na určitém místě**.

Mezi jazykem a řečí samozřejmě existuje interakce. Ta první spočívá v **abstraktním charakteru jazyka**: jedná se o systém, jehož nositelem je určité

společnosti. Avšak tuto abstrakci nelze popsat jinak, než v jejich konkrétních projevech a můžeme dokázat její existenci pouze prostřednictvím jejich konkrétních projevů. A naopak: konkrétní projevy tvořící řeč jsou možné pouze proto, že jsou produkovány určitým systémem, *o něm a na jeho zvlhnutí.*

Lingvistika ^(jako představa) zdánlivě eliminovala „parole“ z oblasti svého zájmu, aby se zabývala pouze jazykem - „langue“, ve jménu principu hlásaného všemi vědními obory, podle kterého je nejdůležitější zkoumání **obecného**. Lingvistika si tedy jako hlavní úkol stanovila vytvoření **modelů**, které by umožňovaly pochopit fungování jazyka jako systému. Pojem „modelu“ je důležitý ve všech vědách, nejen v lingvistice: model je vlastně představa (obraz), který si vytvoříme o určité věci, kterou není možno poznat přímo. Tento obraz si lze vytvořit přímým pozorováním viditelných jevů a díky hypotézám, které jsou na těchto pozorovatelných jevech ověřovány. Avšak model zůstává abstraktní: informuje o jevech, které se opravdu staly, ale i o jevech, které se stanou v budoucnosti nebo by se mohly stát.

Dichotomie **langue x parole** není přesto tak jasná, jak by se mohlo zdát: co vlastně v jazyce můžeme definovat na jedné straně jako kolektivní a neměnné a co, na druhé straně opravdu individuální a proměnlivé. Jevy, které se zdály zcela individuálními se mohly stát i předmětem obecného zkoumání, takže tvořily součást jazyka. To je případ **výpovědního aktu - énonciation**.

Někteří lingvisté se totiž nespokojili s prostou dichotomií **langue x parole**, ale šli ještě dál. Tak romanista B. Pottier navrhuje rezervovat termín **parole** pro **fonační akt**, (tj. ozvučení) a odlišuje od něj **discours** (vlastní promluvu), který chápe jako **okamžité užití jazyka** nebo také **výsledek fungování jazyka**.

Francouzská jazykovědná terminologie dále rozlišuje termíny: **énonciation** a **énoncé**.

Énonciation (výpovědní akt) = proces promlouvání a produkování textu mluvčím v určité situaci, jehož konečným výsledkem je výpověď = **énoncé**. Každá výpověď vyžaduje praktické zakotvení v mimojazykové realitě, vyžaduje určitého **autora výpovědi**, (= toho, kdo říká **JÁ** v určitém momentě, na určitém místě a v určitém čase. Tyto časoprostorové faktory výpověď ovlivňují (např. užití časů vzhledem k momentu výpovědi).

Okolnosti, za kterých výpověď probíhá, určují tzv. **deiktika**, tj. ukazovací a osobní zájmena, příslovce času a místa. Situační zakotvení se projevuje rovněž **hodnocením situace mluvčím** (*přijde určitě, přeje si, abyste přišli*), které určuje modalitu věty.

I. 2. 1. 2. Externí a interní jazykověda

Opozice mezi vnitřní a vnější lingvistikou je snáze pochopitelná. Ukažme si to na příkladu jakéhokoliv přístroje: můžeme popsat jeho fungování, aniž bychom do tohoto popisu zahrnuli osobu manipulátora, nebo místo, kde se nachází. Ale na druhé straně můžeme vzít v úvahu i to, že tento určitý typ přístroje určitému uživateli.

Interní jazykověda se zaměřuje na zkoumání čistě lingvistických jevů. Studuje jazyk jako **system** bez přihlídnutí k mimojazykové skutečnosti. Např. při vysvětlení vztahů mezi slovesem a jeho podmětem, zůstává v rámci gramatiky aniž by se uchýlovala k psychologickým nebo historickým pozorováním.

Externí jazykověda naopak studuje jazyk s přihlídnutím k mimojazykové skutečnosti; např. vznik nových slov sleduje s přihlídnutím k politické a ekonomické realitě, studuje vztahy mezi jazykem a kulturou, geografické rozšíření a vzájemné působení jazyků, atd.

Někdy je však velmi obtížné stanovit přesnou rozdělovací hranici mezi oběma jazykovědami. Jednak je to proto, že je poměrně obtížné stanovit přesné hranice mezi jevem čistě jazykovým a jevem nejazykovým v tak složitém komplexu, jakým je jazyk. A o některých takových hranicích se ostře diskutuje.

Na druhé straně je možné se volně rozhodnout, jaký přístup ke sledovanému jazykovému jevu zvolíme, zda vnější, či vnitřní. Výběr může záviset na tom, zda pro nás bude důležitější koherence modelu nebo jeho vnější charakter. Někdy tyto úvahy mohou být v příkrém rozporu jedny s druhými. Vezměme si např. **ironii**. Ironický výrok lze vlastně považovat za určitý lingvistický „skandál“, protože jednotlivá slova v něm nabývají opačných hodnot, než jaké mají ve slovníku. Porozumění takovému výroku tedy vyžaduje vzít v úvahu komplexní působení jazykových pravidel. Někteří lingvisté dávají přednost jejich vnitřní definici a zdůrazňují jakési „jazykové zdvojení“ u autora ironického výroku. Lze však také vycházet z vnějšího popisu tohoto jazykového jevu: ironie je v tom případě považována za kontradikci mezi významem výpovědi na jedné straně a na druhé straně, tím, co je posluchači známo o předmětu

Tu je
křivka
i psych
st
u +
mluv
šl
21

výpovědi a obvyklém chování toho, kdo je mluvčím, vzhledem k tomuto předmětu. Takovýto popis je možná méně koherentní nežli ten prvý, ale je možná adekvátnější.

V úvodu do studia románských jazyků je nutno střídat obě perspektivy pohledu na jazyk. Na jedné straně je totiž nutné se uchýlit k vnitřnímu (internímu) popisu románských jazyků (jejich gramatiky, syntaxe atd.), na druhé straně je nezbytné připomenout i historické a současné postavení těchto jazyků ve světě (= popis externí).

I. 2. 1. 3. Synchronní × diachronní hledisko.

Synchronní popis jazyka (nebo jakéhokoliv předmětu) je vlastně popisem **stavu** tohoto jazyka (nebo předmětu) v daném okamžiku. Např. francouzští mluvčí užívají francouzský jazyk v daném čase na daném místě, aniž by se při této komunikaci zajímali o jeho minulost nebo budoucnost. Systém, který jim totiž umožňuje dorozumět se, je gramatika, bez jakéhokoliv historického pohledu. Bude-li z ní tedy mluvčí takto vycházet, lze mluvit o čistě synchronním jazykovém modelu.

Diachronní popis jazyka (nebo jakéhokoliv předmětu) je **dynamickým** popisem jazyka (nebo v předmětu) v čase. Jako každý jazyk i románské jazyky mají svou historii: při jejím studiu lze vysledovat, jak v nich probíhaly nejrůznější změny, jak vznikaly různé, např. syntaktické konstrukce, atd.

Také zde však lze najít interakci (tj. vzájemné působení) mezi oběma protikladnými postupy. Určitý jazyk může být samozřejmě podrobně popsán v daném momentě t_0 své existence, jako zcela autonomní systém. Tento systém je však nestabilní; projevují se určité tendence, které spolu soupeří, určité napětí a nerovnováha. Toto napětí, které lze popsat z hlediska synchronního, znamená určitý vývoj: některé tendence, které pozorované v čase t_0 , mohou převládnout v čase t_1 , a tudíž figurovat v novém synchronním popisu vzniklém v tomto momentě. Diachronický popis jazyka musí tedy často vycházet z pozorování tenzí, které se projeví v určitém momentu jeho vývoje - musí tedy vzít v úvahu synchronii. Na druhé straně

Synchronní popis jazyka uvádí fakta, která je často schopen vysvětlit pouze pomocí zkoumání vývoje jazyka, tedy pomocí metody diachronní.

Románská jazykověda je spojením synchronního i diachronního popisu jazyků, stejně jako externího a interního přístupu k těmto jazykům. Musí samozřejmě podrobně popsat fungování jednotlivých románských jazyků a tudíž podat jejich

první
metoda

X diachronní popis
a zároveň musí být
(synchronní)

vnitřní popis. Ale jednota těchto jazyků vychází z historického faktu: všechny románské jazyky vznikly z latiny. A tento fakt je předmětem zkoumání diachronního. A jestliže můžeme popsat vývoj určitého jazyka z hlediska interního, sociální a historické odkazy se v určité chvíli projeví jako nezbytné pro vysvětlení změn, které v těchto jazycích nastaly.

Použití interní pohled na jazyk znamená vlastně vypracovat jeho **gramatiku**. Jestliže se nedto tento interní pohled kombinuje s diachronní perspektivou, mluvíme o **historické gramatice**.

I. 2. ČLENĚNÍ JAZYKA

Lidská řeč (*le langage, il linguaggio*) slouží především ke **komunikaci a dorozumění** mezi lidmi a jako **nástroj myšlení**. Zobecněné abstraktní myšlení v pojmech, vyjadřované slovy (= signály signálů) a jejich kombinacemi, je vlastní pouze člověku. Příslušníci jednoho národa mluví obvykle stejnou řečí. Ustálenou podobu jejich řeči nazýváme **jazykem** (*la langue, la lingua*).

Jazyk je soustava **znaků** (*le signe, il segno*), které se realizují jako **artikulované, zvukové** a v promluvě jsou řazeny **lineárně**. Na tomto lineárním základu se objevují prostředky **suprasegmentální** (prozodické), tj. **důraz a intonace**. Ze zvukového systému je odvozen systém psaný, který je ale strukturován odlišně.

Znakové jednotky jsou organizovány nejrůznějším způsobem a mají nejrůznější rozsah. Za znak můžeme považovat každý **lineární segment** (= článek) **nadaný významem**, např. slovo, morfém nebo flexivní koncovku.

1.2.1. covka, atd.
 ZNAK, tj. jednotka vyšší než foném, např. slovo, má 2 stránky, které objevitel této dichotomie (dvojčlenného dělení) de Saussure nazývá SIGNIFIANT - SIGNIFIÉ, tj. zvuková podoba znaku (forma znaku) - význam slova (obsah znaku). Tyto dvě stránky znaku jsou spolu nerozlučně spjaty, nemůžeme je od sebe oddělit, tak jako nemůžeme oddělit obě strany listu papíru. Slyšíme -li např. slovo, jehož význam neznáme, není pro nás znakem, ale jen prázdným zvukem. Např.: varyto, castor,

1.2.2. Francouzský lingvista A. Martinet (Éléments de linguistique générale) rozlišuje tzv.
 - prvotní členění jazyka (první artikulace)
 - druhotné " " (druhá " ")

PRVNÍ A DRUHÁ ARTIKULACE

PRVOTNÍ ČLENĚNÍ - v tomto stupni členíme jazyk na jednotky významové, tzn., že každá jednotka má svou formu a význam. Např.: bolest hlavy: - výkřiky, gesta - ty mohou být neúmyslné (fyziologické) nebo úmyslné - určené k tomu, abych upozornil své okolí. Tyto výkřiky však nepředstavují jazykovou komunikaci.

větou *Bolí mě hlava*
 V této větě žádná z jednotek sama o sobě neodpovídá bolení hlavy. Každá z nich semůže rovněž octnout ve zcela jiném kontextu (*hlava státu*). Teprve celé spojení těchto jednotek odkazuje na bolení hlavy.

Znamená to, že systém první artikulace je velmi úsporný - jinak by musel každému jevu skutečnosti odpovídat zvláštní zvuk (vzhledem k množství situací, které mohou nastat je to nemožné). Znamená to, že jednotky *bolí, mě, hlava*, mohou různě kombinovat a tím dosáhnout množství významů.

První artikulace představuje způsob, jakým označují společnou zkušenost členové určité jazykové komunity. Jazyková komunikace není možná mimo tuto jazykovou komunitu.

DRUHÁ ARTIKULACE představuje členění významových jednotek na jednotky distinktivní (rozlišovací). Základními distinktivními jednotkami jsou fonémy (ve zvukové podobě hlásky).

Např. *l-e-s* znamená "les" a žádné části není možné dát samostatné významy, jejichž spojením by vznikl "les". Díky distinktivním jednotkám se pak odlišují slova jako *los, lev, pes, kos*, atd.

Druhá artikulace je velmi úsporná - můžeme tak pomocí poměrně malého počtu fonémů (tj. distinktivních jednotek) - v běžně známých jazycích je počet fonémů kolem 30 (latina - 31 i s délkami, italština 29, franc. 33-37 - podle různých autorů) - vytvářet jejich kombinací nekonečné množství významových jednotek. Kdyby tomu tak nebylo, musel by pro každý lexém, (tj. významové slovo) existovat zvláštní zvuk a každý sebemenší zvukový rozdíl by také představoval rozdíl významový. To by bylo neúnosné jak pro mluvčího, tak pro posluchače, protože ani lidská mluvidla, ani sluchový orgán nejsou uzpůsobeny pro tak jemné rozlišení. Důsledkem toho by byla naprostá nesrozumitelnost jazyka.

Druhá artikulace řeči je základní - přistupuje k ní ještě soustava jednotek suprasegmentálních.

Jak jsme si ukázali, je základní členění jazyka dvoustupňové - v prvním stupni - jednotky významové

- v druhém stupni - jednotky distinktivní (rozlišovací)

JAZYKOVÉ PLÁNY

1. 2. 3. Aby člověk mohl používat jazyk, musí produkovat takové výroky, které jsou jazykově správné. Proto každý jazyk se skládá z určitých složek, neboli plánů, které mají každý svá pravidla, kterými se řídí. Těmito plány jsou: **fonologický, morfologický, syntaktický, lexikální a promluvový (pragmatický)**. Každý z těchto plánů představuje určitý systém a dohromady tvoří to, co nazýváme **jazykovým kódem**. I když tyto plány jsou charakterizovány samostatně, je nutno přiznat, že mezi nimi existuje i určitá míra vzájemné závislosti, která není někdy na první pohled patrná. Např. hranice mezi fonologií a morfologií jsou, jak si dále ukážeme, vyznačené méně ostře, než by se dalo předpokládat a stejně je tomu i s hranicemi mezi morfologií a syntaxí nebo morfologií a sémantikou.

1. 2. 3. 1. Nejnižší jazykový plán je plán jednotek **nevýznamových, distinktivních - plán fonologický**. Je to vlastně soubor **fonémů a pravidel, kterými se tyto fonémy řídí**.

Určité zvuky a jejich zvukové charakteristické znaky (= fonémy) jsou v některých jazycích důležité pro porozumění, v jiných ne. Např. ve francouzštině je to nosovost některých samohlásek (výslovnost se realizuje částečně přes nosní dutinu), která v jiných jazycích nemá žádný význam a i když mluvčí mluví tak říkajíc „nosem“, nemění to význam výpovědi. Naproti tomu ve FR např. nosové [ã], [õ] (*banc, bon*), umožňují rozlišit slova jako *banc - bas, bon - bonne*. Naopak, aspirace, nemá žádný význam ve francouzštině, zatímco je důležitá pro porozumění např. v arabštině.

Každý popis jazyka musí nutně obsahovat popis jeho fonologického plánu. Vědní obor, který se touto problematikou zabývá se nazývá **fonologie**. Tato poměrně mladá věda, vznikla až ve dvacátých letech 20. století, tedy studuje zvukové jednotky z hlediska jejich **funkce**, tzn. všímá si rozdílů mezi zvuky v souvislosti s rozdíly **významovými**. Zároveň zjišťuje, jaké funkce plní fonémy realizované hláskami ve vztahu k ostatním vyšším složkám jazyka (tedy k morfémům a lexémům) a obzvláště, zda tyto fonémy jsou schopny rozlišovat svou přítomností, záměnou nebo nepřítomností znakové jednotky (např. slova téhož jazyka).

Př.: FR: *dessert - désert*

IT: *cassa - cāsa*

Č: *kat - kát - katr - kakat*

Dnes se často vyděluje ještě nižší rovina, tvořená **vnějšími a vnitřními distinktivními rysy fonémů**:

- **vnější** - tonální, tzn. zaznamenává výšku a intenzitu hlasu, kvantitu + rysy suprasegmentální (např. rozkaz - je pronesen vyšším hlasem a rychlým tempem, nezájem - nízká poloha hlasu).

- **vnitřní** - protiklady: vokalismus x konsonantismus

napjatost x povolenost

otevřenost x zavřenost

znělost x neznělost

nosovost x orálnost

Od fonologie je nutno odlišit jinou disciplínu - **fonetiku**. Ta si všímá dojmů

- **akustických** - tj., jak hlásky působí na adresáta, experimentálními metodami zkoumá rovněž jevy suprasegmentální (přízvuk, délku, rytmus a intonaci).

- **artikulačních** - u autora projevu. Zkoumá např. jakými mechanickými prostředky jsou vlastně zvuky vydávány.

Opozice mezi fonetikou a fonologií je záležitostí metodologickou. Mezi oběma disciplínami existuje samozřejmě velmi úzký vztah: např. popis souhlásek souvisí s popisem jejich tvoření a s popisem artikulačních orgánů, které je tvoří (rty - labiály = souhlásky retné, měkké patro - veláry = souhlásky předopatrové, tvrdé patro - souhlásky palatální = zadopatrové, zuby - dentály = souhlásky zubné, hlasivky - znělé souhlásky. To souvisí úzce i s typem činnosti orgánů, kterými jsou souhlásky tvořeny - frikativy, okluzivy atd. U samohlásek si všímají míry otevření či zavření úst při jejich tvoření (samohlásky otevřené, či zavřené), proudu dechu (samohlásky orální, či nazální) atd.

Znalost mechanismů, kterými jsou produkovány zvuky, je zvláště důležitá pro studium jazyka z hlediska diachronického. Je tomu tak i v případě románských jazyků. Vývojové změny mohou být totiž někdy způsobeny mechanickými příčinami - jako jsou např. asimilace nebo sonorizace. Asimilace: jestliže dva zvuky, k tomu aby mohly být vyprodukovány, vyžadují blízké pozice těch orgánů, které je produkují, a jestliže tyto dva zvuky jsou vydávány těsně za sebou, pak dochází k připodobnění jednoho k druhému (*šchodit x zhodit*) - *neser. / mozes.*

Sonorizace: jestliže neznělá souhláska stojí mezi dvěma samohláskami, které jsou vždy definovány jako znělé, dochází k tomu, že vibrace hlasivek, která ovlivňuje

znělost, ovlivní výslovnost této souhlásky - dochází k její sonorizaci - stává se znělou (). ~~deset~~

I. 2. 3. 2. Kombinací fonémů dospíváme k jednotkám vyššího řádu, které jsou už nadány jistým významem a které jsou součástí významového plánu jazyka. Jednotky tohoto plánu jsou už **znakové**, a můžeme je zkoumat jako **výrazové** (signifiant) a **významové** (signifié).

Součástí významového plánu jazyka jsou plány:

- morfologický (pojmenovací)
- syntaktický
- lexikální
- pragmatický
- promluvový

I. 2. 3. 2. 1. Morfologie a morfofonologie

Morfémy - jsou nejmenší shluky fonémů (v hraničních případech i jeden foném), jež obsahují **určitý význam** (nebo významy) nebo které mají **syntaktickou funkci** (např. v Č slovesné koncovky):

Př.: hol - ič (druh práce - vykonavatel)

fr.: a, it: è (Non è vero?)

A. Tvaroslovné morfémy

Vytvářejí **gramatické vztahy** k ostatním slovům a nemění základní význam slova (např. flexivní koncovky).

Př.: po - u - ži - tel - n - ému - 6 morfémů

předp. koř příp flex.konc.

*pádová koncovky
slovné morfémy
stupňovací morfémy*

B. Slovtvorné morfémy

významově mění základ slova, k němuž přistupují (jde např. o afixy).

*hol - ič
hol - it
hol - iči*

Podle jiného hlediska dělíme morfémy na:

A. gramatické (gramémy)

Nemají autonomii, vyjadřují vztahy.

B. lexikální (lexémy) (sémémy)

Mají sémantickou autonomii, odrážejí vztah k mimojazykové skutečnosti.

Př.: **hol** (lexém) - **ič** (gramém)

chod (lexém) - **íme** (gramém)

Dále rozlišujeme morfémy, které mohou stát gramaticky **samostatně** (lexémy) a ty, které tuto samostatnost nemají (gramémy). Z gramatického hlediska tvoří lexémy tzv. **slovní základ**, ke kterému se připojují gramémy (tj. **afixy**).

Př.: **zloděj - ský**

hrad - iště

velitel - ský

hrad - ní

hrad - ba

Minimální slovní základ, tj. část lexému zbavená všech afixů (tj. préfixů a sufixů) = **kořen slova**

Př.: **u - po - třeb - it**

po - třeb - a

ne - po - třeb - ný

ne - u - po - třeb - it - el - ný

Slovo přifuzné

Morfologie zkoumá i **tvoreni slov** v jednotlivých jazycích. Nová slova vznikají:

a) **odvozováním (derivací)**, při kterém je 1 kořen + 1 nebo více afixů

Př.: **soud - it, od-soud-it, vy-soud-it, soud- ce, soud - covský, soud - ní,**

sud - ba, od - souz - ený, atd..

b) **skládáním (kompozicí)**

Př.: **lidumil, porte- manteau, porta-monéte (peněženka),**

manuscrit, manoscritto

Vyslovnost

V některých případech je velmi těžké posoudit, zda jde o složené nebo odvozené slovo - např. **mécontent** - dnešní FR cítí jako odvozené, i když původně **mal conten-**

c) *Radecium slovo < Tronation < ambrone*
d) *derivace udeku < par effacement < affecce*
par affixes: lod me p
parit

tus bylo slovo složené. (viz IT *malcontento* - *blvénino*)

Morfémy jsou nejčastějšími formálními prostředky **gramatických kategorií**, které slouží k vyjádření **gramatických vztahů** (pád, ^{určenost}určenost, osoba, rod) nebo **vztahů k mimojazykové realitě** (číslo, čas, atd.). Tyto gramatické kategorie jsou v různých jazycích různé (Č nemá určenost, FR a IT nemají pády). Morfémy, které vyjadřují gramatické kategorie však mohou být i formálně samostatná slova (člen, os. zájmeno, atd.).

Derivace

der. *uzusim*: *čelot* - *let*
patit - *pat*

der. *pacemst*: *od* - *mar* - *ist*
od - *let* - *et*
ry
za

I. 2. 1. 4. GRAMATIKA A JEJÍ SLOŽKY

I. 2. 1. 4. 1. Na začátku této kapitoly je nutné se zastavit u pojmu **GRAMATIKA** (la grammaire, grammatica). Na rozdíl od češtiny označuje tento termín v románské jazykové dvojici skutečnost:

- 1) **systém umožňující promluvu**
- 2) **popisný model tohoto systému, který byl vypracován na základě jeho analýzy.**

Tímto pojmem tedy nerozumíme pouze seznam normativních pravidel typu „říká se - neříká se“. V prvním případě ad 1) je tedy gramatika jakýmsi „strojem“, který má produkovat („generovat“) všechny výroky platné v určitém jazyce. Výroky vyprodukované na základě gramatiky jsou pak chápány jako **gramaticky správné**, ostatní jsou **gramaticky nesprávné**. - *já chci být kniha*

Aby v jazyce mohly být produkovány gramaticky správné výroky, gramatika se musí obsahovat několik složek, z nichž se každá řídí svými určitými pravidly. Složky, které se obvykle v rámci gramatiky rozlišují jsou čtyři: **fonologická, lexikální**, **syntaktická a pragmatická**. (+ morf)

Z metodologického hlediska je možné říci, že tyto čtyři složky tvoří každá samostatný systém, ale všechny dohromady tvoří **jazykový kód**, jsou tedy na sobě **vzájemně závislé, vzájemně se prolínají** (např. fonologie a morfologie, morfologie a syntax, syntax a sémantika).

Ne všechny složky jazyka nebo také jazykové plány byly uznávány od samotného začátku. Např. pojem **význam slova** byl dlouho jazykovědci odmítán a byl řazen spíše do oblasti filozofické spekulace. Bylo to proto, že bylo velmi těžké experimentálně ověřit hypotézy o významu slova a proto měly být z gramatiky zcela vyškrtnuty. Přesto dnes je **sémantika** - tedy **nauka o významu slova** - jednou z nejdůležitějších složek jazyka a postavena na roveň ostatním složkám. Zde je nutno připomenout, že i když o významu lze mluvit především na úrovni **slova** a izolovaných znaků (**monémů**), jak si lze všimnout ve slovnících, odráží se význam i ve **větě** (tzv. **větný význam**) a také ve **vztazích**, které jednotlivé výroky zaujímají vůči okolnímu světu (**kognitivní = poznávací sémantika, interpretativní = vykládací sémantika**).

Byl jsem s tím krásně - orn., mol., ironie,

I. 2. 1. 4. 2. FONOLOGICKÁ SLOŽKA (PLÁN) JAZYKA - je inventářem všech fonémů, které v tomto jazyce existují a pravidel, kterými se tyto fonémy řídí.

Pro určitý jazyk mohou být typické určité fonémy, které v tom kterém jazyce mají **rozlišovací funkci** a které třeba v jiných jazycích neexistují (nejsou fonémy) nebo v míře jen velmi omezené. Např. pro francouzštinu (jako jeden z mála jazyků) jsou typické nosové samohlásky (ty se vyslovují tak, že část výdechového proudu prochází přes dutinu nosní). Tyto samohlásky nejsou pro francouzštinu jen typické, ale také velmi důležité, protože mají rozlišovací funkci, tzn. mění význam slova - *à / en, bas / banc*. V jiných jazycích toto rozlišení neexistuje a je jedno, zda vyslovíme samohlásku nosově či nikoli. Naopak ve francouzštině ani itaštině nehraje žádnou roli aspirace, která ale existuje a je pro význam důležitá v jiných jazycích (např. arabštině).

*Melča vyřazuje
některé slova*

I. 2. 1. 4. 3. LEXIKÁLNÍ SLOŽKA (PLÁN) - zahrnuje **slovní zásobu** určitého jazyka (tzn. slova, která opravdu existují, nebo slova která je možno díky jazykovému systému vytvořit, která mají určitý **tvár** a jsou nadána určitým **významem**).

Věda, která studuje slovní zásobu jednotlivých jazyků se nazývá **lexikologie**. Jejím ekvivalentem v aplikované lingvistice je **lexikografie**, což je věda praktická, zaměřená na zpracovávání slovníků.

Pojem **slova** jako základní jednotky jazyka je však diskutabilní. Každé slovo se totiž skládá z menších jednotek, které jsou nositeli významu a nazývají se **morfémy** (např. ve slově *za- hod - ím* - 3 morfémy:

- *za-* určuje směr (místo) činnosti
- *hod* - je nositelem významu slovesa - určuje druh činnosti
- *ím* - určuje čas, osobu a slovesný způsob

Existence morfémů vedla k tomu, že se z lexikologie vydělila další jazykovědná disciplína - **morfologie**, která studuje tvár a významy jednotlivých morfémů.

Dalším vědním oborem, který se z lexikologie vydělil je **sémantika**, tedy **nauka o významu slova**. Někteří lingvisté ji však za samostatnou disciplínu nepovažují a tvrdí, že prolíná vlastně všemi složkami jazyka, ztéd y všemi jazykovými plány.

I. 2. 1. 4. 4. SYNTAKTICKÁ SLOŽKA (PLÁN) - je vlastně souborem pravidel, podle kterých jsou uspořádány **vztahy mezi jazykovými jednotkami**: monémy, slovy, syntagmaty, atd. Syntaktický plán ve spojení s gramatikou v úzkém slova smyslu, je tím nejdůležitějším pro porozumění jednotlivým výpovědím. Např. výrok

Vaše slečna zemřít krásné oči pro já chtít.

je naprosto agramatická a asyntaktická a tudíž téměř nesrozumitelná, protože nerespektuje základní pravidla syntaktického plánu. Ve většině románských jazyků k tomu ještě přistupuje rigidní slovosled (na rozdíl od češtiny a jazyků slovanských).

Monique aime Jean.

Jean aime Monique. - je něco jiného.

PROMLUVA

I. 2. 1. 4. 5. PRAGMATICKÁ SLOŽKA (PLÁN) - je souborem pravidel, která určují vztahy mezi výrokem na straně jedné a účastníky promluvy na straně druhé. Tato jazyková složka je nejméně prozkoumaná, protože její výzkumy začaly až v poslední době. Studium této jazykové složky je však nezbytné z rohu hlediska, že jazyková komunikace se nejčastěji řídí pravidly, která nemají nic společného se sémantikou v užším slova smyslu (to znamená, že význam slov nebo syntgmat může být často posunut vzhledem k okolnostem, za jakých promluva probíhá.

Např.: Jestliže mne někdo zastaví na ulici a osví mne: „*Nemáš dvacku?*“ bude asi překvapen, jestliže mu odpovím: „*Ano. A potřebujete vědět ještě něco?*“ Stejně tak bude udivena osoba, která mi řekne: „*Můžeš mi podat sůl?*“ a která já bez dalšího odpovím: „*Ano, můžu.*“ Tyto dvě otázky totiž nejsou prostým dotazem na stav mé hotovosti nebo na mou schopnost vykonat určitou činnost - jak by se mohlo zdát na základě pouhých sémantických a syntaktických pravidel, ale jsou zastřeny žádostmi. To znamená, že jejich reálný význam není totožný s významem explicitním. A právě **pragmatický prvek** nás přivádí k tomuto závěru. Ten k prvotnímu významu výpovědi (základnímu) dává význam druhotný (ten pravý), který dává výpovědi ten správný význam.

I. 3. JAZYK A ČLOVĚK

Jazyk je jeden z prostředků komunikace, kterými se lidé dorozumívají mezi sebou. Je tedy přirozené, že se v něm odrážejí nejrůznější lidské potřeby: potřeba účelné komunikace, potřeba citově zabarvené komunikace, potřeba komunikovat na vědecké úrovni, potřeba co nejlépe chápat svět, potřeba přežít, potřeba vyjádřit vděčnost, žádost, moc nad ostatními, atd. Je třeba také vzít v úvahu, že jazyk je záležitost individuální i skupinová, jejíž pomocí se stanoví např. sociální statut jedince nebo skupiny, a to statut, který je jim buď ku prospěchu, nebo je naopak handicapuje.

V následující kapitole se budeme věnovat vztahům mezi člověkem a řečí, kterou mluví.

I. 3. 1. Je určitou známkou pohodlnosti, že o jazycích, kterými se mluví ve světě mluvíme v singuláru: říkáme francouzština, čínština, angličtina, němčina, zatímco bychom o nich měli mluvit spíše v množném čísle: francouzštiny, angličtiny, němčiny, čínštiny. Tato jazyková rozdílnost v rámci jednoho jazyka může dosáhnout takového stupně, že vede k nepochopení nebo k obtížnému dorozumění. Např. filmy a seriály vyrobené v Quebecu jsou pro potřeby „francouzských“ Francouzů a frankofonních Evropanů často opatřeny titulky, nebo dabovány (např. kanadský seriál *Lance et compte* se ve francouzské televizi promítal pod názvem *Cogne et gagne*). Často i v samotné belgické televizi se objevují titulky, jestliže před kamerou stojí valonští mluvčí nebo lidé, kteří mluví bruselským dialektem. Bylo dokázáno, že francouzský mluvčí nerozumí ani řeči ottawského taxikáře ani mluvčího, který hovoří tzv. kreolskou francouzštinou, přestože oba jsou řazeni mezi frankofonní mluvčí. Podobné problémy mají např. lidé, kteří mluví německou, lucemburskou a švýcarskou němčinou, severní nebo jižní čínštinou (a jejími dialekty), v menší míře evropskou a americkou angličtinou.

Pod pojmem **jazykové rozrůznění (variété)** chápeme:

a) skutečnost, že „ideální“ jazyk se skládá (tj. francouzština, majščina, atd.) se skládá z výroků, které se dají seskupit do tzv. „rodin“, které se od sebe mohou značně lišit.

b) toto seskupení se provádí na základě několika kritérií, podle tří os, kterými je:

1) prostor

2) společnost

3) čas

Každá osa nabízí různé možnosti popisu jazykového rozrůznění. Tyto osy jsou v tak těsném vzájemném vztahu, že je nelze za žádných okolností od sebe oddělovat. Tak např. jazyková rozdílnost prostorová může záviset na rozdílnosti v časovém horizontu, což vede k tomu, že na několika místech se pak mluví týmtéž jazykem nebo jeho příbuznými variantami: např. **latina** - vede ke vzniku románských dialektů, např. pikardštiny, normanštiny, valonštiny

stará finština - vyúsťuje v finštinu, karelštinu, estonštinu

V souvislosti s tím je nutné si uvědomit ještě jeden jev, který lze dobře pozorovat u většiny velkých světových jazyků a který je znám jako **archaismus laterálních zón**. Znamená to, že tyto jazyky mají svá centra, která jsou jakýmsi hnacím motorem a jejichž jazyková prestiž je taková, že jazykové inovace, které zde vznikly se postupně rozšiřují (vyzařují) do celého jazykového prostoru příslušného jazyka. Toto postupné rozšiřování je však poměrně dosti pomalé, což vede k tomu, že v okrajových částech příslušného jazykového prostoru se mluví **starší formou jazyka** a užívají se tvary, které v centru jsou považovány za archaismy a již se nepoužívají (viz rozdíl mezi pařížskou a belgickou francouzštinou, mezi nářečními, kterými se mluví např. na Sicílii a italštinou, kterou se mluví v centru Itálie).

Časová rozdílnost - princip lepšího než rodi.

Na druhé straně jazyková rozdílnost časová může záviset na rozdílnosti prostorové. Např. francouzština, kterou se mluvilo na Ile-de-France se stala **standardem** (tj. základem, ze kterého čerpaly rozvíjející se dialekty jako např. burgundský, pikardský a z kraje Berry).

IT -
SP - keshlobima (kolalavotom) → etu lali dca

Prostorová rozdílnost jde úzce ruku v ruce s rozdílností sociální a naopak. Např.: vezmeme-li v úvahu tvrzení, že „nejlepší“ francouzštinou se mluví v 16. pařížském obvodu, zdůrazňujeme tím jistou normu, která má aspekt geografický a zároveň sociální (bydlí tam tzv. „vyšší“ vrstvy francouzské společnosti). Latina, která se rozšířila na Iberském poloostrově, není tatáž, kterou se mluvilo v severní Galii: je to proto, že kolonizace neporobíhala v obou částech Evropy stejně, na stejných sociálních modelech. Tak došlo k tomu, že latina, kterou se mluvilo na Iberském poloostrově, byla byla mnohem bližší „standardní“ latině než latina ze

severní Galie.

Na rozdílnosti sociální může záviset i rozdílnost časová. V průběhu historie lidstva se vyskytly četné sociální bouře, které vyzvedly do popředí různé sociální skupiny, které následně ovlivnily i současnou podobu jazyka, tzn., že jazykové prvky užívané sociální skupinou, které se dostala do popředí, ovlivnily jazyk celého společenství (Francouzská revoluce, Il Risorgimento v Itálii, ale i vítězství norštiny proti dánštině v Norsku, i v českých dějinách).

Sociální rozdílnost úzce souvisí i s rozdílností časovou. Např. francouzské obraty, které se vyskytují ve francouzské literatuře 16. století a které byly ve své době a v jisté společenské vrstvě považovány za elegantní, se objevují v dnešní literatuře (pro zvýšení uměleckého účinku), i když dnešními puristy jsou zavrhovány.

V některých, i když ne příliš četných případech se prolínají všechny tři osy navzájem. Např. v 80. letech bylo možné pozorovat, jak se od sebe liší němčina, kterou se mluvilo v NSR a němčina, kterou se mluvilo v NDR: tam se v řeči často objevovaly archaismy, které v NSR byly považovány za překlónané nebo dokonce směšné. Rozdílnost těchto dvou variant němčiny představuje tedy aspekt chronologický, ale i geografický a samozřejmě sociální - tyto archaismy byly vázány na určitou sociální skupinu.

Tyto tři faktory se objevují i u jevu, který jsme si označili jako **archaismus laterálních zón**. Totiž: centrum (geografický termín) se těší určité jazykové vážnosti - prestiži (termín sociální) a proto inovace (termín časový), které v něm vznikly se rozšiřují směrem k periferním oblastem, které zůstávají déle věrné archaismům (termín chronologický).

Rozdílnost jazyka(ů) podle prostorové osy: **diatopická**

Rozdílnost jazyka(ů) podle sociální osy: **diastratická** (k ní je řazena varianta **stylistická** neboli **diafazická**)

Rozdílnost jazyka(ů) podle časové osy: **diachronická**

(pro ulehčení se v jazykovědě mluví o diatopii, diastratii, diafazii a diachronii).

I. 3. 2. Jazyková unifikace a diversifikace

Proces jazykové diversifikace a unifikace probíhá rovněž na všech třech osách.

Každý jazyk je ve skutečnosti hříčkou dvou druhů sil: sil **odstředivých** (centri-fugálních) působících **diversifikaci** jazyků a **dostředivých** (centripetálních) působících **unifikaci** jazyků.

Z hlediska historického jsou tyto síly nevyvážené: dostředivé převládají v okamžicích intenzivní komunikace, odstředivé v momentech, kdy komunikace ochabuje. Lingvisté soudí, že v tomto procesu, všechny tři faktory působí současně: čas, sociální úroveň, i geografický prostor.

Víme například, že všechny standardní jazyky rozvinutých zemí se sjednocují ve 20. století a to ve všech sociálních vrstvách. Způsobují to různé faktory, mezi nejdůležitější patří rozšíření mass-médií, možnost přemísťování, úroveň vzdělání.

Opačným případem, tedy případem diversifikace, je francouzština, kterou se mluvilo na území Ameriky a která se po dobytí Kanady Angličany začala velmi odlišovat od francouzštiny evropské. Případy diversifikace však najdeme i v Evropě samotné, např. ve feudálním Německu, rozdrobeném na větší či menší státy. Unifikace či diversifikace může postihnout nejrůznější jazykové skupiny - tak např. mnoho jazyků je v poměrně stejné míře ovlivněno americkou angličtinou. (o.k.).

Dostředivé i odstředivé procesy lze pozorovat ve všech třech uvedených aspektech (osách) - geografického, sociálního, časového. Z **geografického** hlediska: viz výše (americká francouzština, feudální němčina, sjednocování jazyků). Z hlediska **časového**: zabýváme-li se vývojem určitého jazyka, můžeme konstatovat, že tento vývoj neprobíhá rovnoměrně, ale že se často zpomaluje, někdy až do úplného zastavení, a že v určitém období v něm mohou dokonce převládnout tvary, používané v dřívějších dobách. Tomuto jevu se říká **regrese**. Např. **dompter**: píše se a někdy (dle současné normy chybně) se vyslovuje **p** - pozůstatek latického úzu. Z hlediska **sociálního**: díky vyššímu vzdělání a médiím má ke standardním formám jazyků přístup vyšší počet osob. Na druhé straně však určitý počet mluvčích (nebo pisatelů) užívá výrazy, které by kdysi nebyly přijaty s porozuměním v jejich prostředí (např. novináři - často se v jejich člancích objevují

výrazy a obraty, jejichž objevení se v novinových článcích by v dřívější době - třeba před 30 lety - bylo považováno za nemístné nebo dokonce nezdvořilé či neslušné).

I. 3. 2. 1. Jazyková diversifikace z hlediska prostorového - *diatopická*

Z tohoto hlediska je nutno si objasnit dva jazykovědné pojmy: **dialekt** (výsledek diversifikace) a **standardní jazyk** (produkt unifikace).

I. 3. 2. 1. 1. Dialekty

Termín **dialekt** má několik významů a proto je nutno jej používat opatrně. Např. ve velkých francouzských a italských příručkách (Zingarelli, Le Petit Robert) je dialekt definován jako "regionální varianta jazyka" a jako příklad jsou uvedeny např. „dialekty antického Řecka“. O dialektu se mluví např. ve spojení „wallonština francouzský dialekt, kterým se mluví v Belgii“ nebo „toskánský dialekt, ze kterého byla ve 13. století vytvořena spisovná italština.“ Z těchto příkladů vysvítá, že např. wallonština je zvláštní forma francouzštiny, kterou mluvčí používá, a mluví-li v Belgii, což je absurdní. Jiný příklad: to co se nazývá „dialektová (nářeční) arabština“ nelze srovnávat s dialekty francouzskými nebo italskými: ve skutečnosti jde o tzv. „regionální arabštinu“, kterou se mluví v Sýrii, v severním Maroku, atd. Z tohoto hlediska je srovnatelná s variantami francouzštiny, kterými se mluví např. v Quebecu nebo v jižní Francii.

Termínu dialekt se tedy v současnosti používá v trojím smyslu.

a) **regionální varianta jazyka** (např. francouzština, kterou se mluví v Belgii, v Quebecu, ve Švýcarsku)

b) **dialekt v pravém slova smyslu** (fr.: wallonský, pikardský, burgundský atd.)

(it.: boloňský, toskánský, sardský, atd.)

c) **dialekt sociální** = dialekt, kterým mluví určitá skupina lidí (např. dialekt bílé buržoazie v New Orleansu, burský dialekt, kterým mluví bílí obyvatelé Jižní Afriky).

I. 3. 2. 1. 2. Standardní jazyk

Čím více se určité lidské společenství stává komplexnějším a složitějším útvarem, tím více potřebuje řadu **norem** nejrůznějších typů, mezi jiným i **normu lingvistickou**. Standardní jazyky tedy vznikají v situaci, kdy společnost

pociťuje potřebu široké komunikace, v níž by se objevovalo co nejméně jazykových rozdílů. Jazyková normalizace (tedy stanovení určité jazykové normy) tedy v první řadě odpovídá **potřebám komunikace**, v menší míře pak jiným, méně zjevným potřebám, např. potřebě zajistit nadvládu jedné třídy nad ostatními (vztah latina - řečtina v antickém Římě).

Za **standardní jazyk** je tedy považována taková forma jazyka, vzniklá z dohody jeho uživatelů, podle které se členové jedné jazykové komunity poznávají. Lingvistická komunita ale nemůže být považována za soubor mluvčích, kteří užívají jednu a tutéž podobu jazyka. Jinak by např. francouzský akademik, švýcarský sedlák nebo student z Quebecu nemohli být považováni za příslušníky téže jazykové komunity, tedy komunity **frankofonní**, protože podoby jazyka, které používají, se velmi liší. Co je jim však společné, je to, že za výchozí bod si berou idealizovaný model jazyka, který nazývají „francouzštinou“.

Standardní jazyk je silně institucionalizovaný. Tzn., že podléhá tzv. **lingvistickým institucím**. Tímto názvem jsou označovány všechny nástroje, které určují sociální pravidla jazykové komunikace.

Takové instituce existují všude. Jednou z nich a nejdůležitější, je vyučování. Právě škola šíří a předává jazykové modely, které si pak právě díky ní získávají mezi mluvčími vážnost. Dále to jsou např. různé jazykové komise a ústavy, až po Akademii. Tyto instituce mohou být jednak národní, jednak mezinárodní.

Dalšími důležitými institucemi jsou např. rodina, média, nebo různé informační skupiny. Velkou roli hraje i **náboženství**. V historii najdeme příklady, kdy právě k němu došlo ke standardizaci určitého jazyka (např. němčiny). Potřeba náboženské jednoty, stejně jako jednoty politické má velký vliv na stabilizaci určitého jazyka (viz korán a arabština. Právě díky koránu dochází ke sjednocení „klasické arabštiny“ a k tomu, že psaná arabština je relativně homogenní v celém arabském světě. Korán se stal také normou pro pečlivou arabštinu mluvenou).

Standardní jazyky se formovaly v historických dobách, kdy se ustavovaly anebo se rozšiřovaly velké sociální celky. Vznik standardních jazyků byl tedy podmíněn **mimojazykovými** faktory, které mohly mít povahu politickou, náboženskou, ekonomickou nebo řídčejí kulturní.

Proces standardizace jazyka má tedy tyto etapy:

- výběr určité formy jazyka jako modelu
- fixace (upevnění) psané normy
- institucionalizace jazyka (vznik jeho legitimity díky různým institucím: výuka, slovníky, gramatiky, historické přehledy jazyka, vládní nebo mezivládní instituce, jazyková legislativa, audiovizuální média, atd.)

Jedním z nejdůležitějších faktorů institucionalizace a standardizace jazyka je vytvoření jeho **psané podoby**. V ní se totiž nejlépe odrážejí jazyková rozmanitost a co více: psaný jazyk se vůči jeho ústní podobě těší určité autonomii. Proto jazykoví historikové jsou často na rozpacích, mají-li určito přesné geografické místo vzniku určitých psaných dokumentů (to je např. případ prvního známého francouzského textu *Serments de Strasbourg*, jehož vznik je situován téměř na každé místo, kde se mluvilo některým z dialektů langue d'oïl). Autonomie psaného jazyka vůči jazyku mluvenému je někdy velmi důležitá (viz např. morfologii = tvarosloví francouzštiny a v menší míře italštiny, kdy psaná forma jazyka má např. více znaků pro vyjádření rodu, čísla a osoby než jazyk mluvený).

I. 3. 2. 2. Jazyková diversifikace z hlediska sociálního

*diastatická
diafauická (= stylizace)*

Jazyk, kterým se mluví na témže místě a v témže čase se může lišit z hlediska **sociálních faktorů**:

Poněkud zjednodušeně lze říci, že existují 2 tyto faktory:

- 1) **sociální situace mluvčího**
- 2) **komunikační kontext**

Tyto faktory jsou příčinou, že mluvčí používají různých forem jazyka - někdy se mluví o **sociálních dialektech**. těmi se zabývá odvětví lingvistiky, které se nazývá sociolingvistika, která si klade otázku jako slavnou formuli: „Kdo mluví, o čem, s kým a kde?“

ad 1) sociální situace mluvčího

Sám tento faktor je komplexní, tzn., že zahrnuje

- a) situaci jednoho mluvčího
- b) interakci mezi dvěma nebo více mluvčími

ad a) Forma jazyka, kterou mluvčí nebo pisatel užívá, se mění podle jeho ekonomické situace, sociálního postavení a dosaženého vzdělání. Např. studenti téhož ročníku užívají různých jazykových variant podle toho, zda pocházejí z chudé nebo bohaté rodiny a podle povolání, které vykonávají jejich rodiče.

Je tedy možné, do jisté míry, udělat rovnítko mezi sociálním statutem mluvčího a jeho jazykovou úrovní. Bylo by však naivní domnívat se, že určitému společenskému statutu odpovídá pouze jedna jediná jazyková varianta - každý mluvčí má totiž k dispozici určitý - širší nebo omezenější - jazykový repertoár, týkající se prostředků fonologických, sématických a syntaktických, ze kterého si může vybírat. Šíře tohoto repertoáru se pak mění podle sociální situace mluvčího (popis určité události od vzdělaného dítěte je univerzálnější, má určitou kompozici a lepší výběr jazykových prostředků než dítě z rodiny bez vzdělání).

ad b) Tato interakce nutí mluvčího, aby si vybíral takové varianty jazyka, kterými by dosáhl daného cíle. Jinou variantu jazyka použije žák, který se orací na svého profesora, jinou, chce-li něco sdělit svému kamarádovi; jiným jazykem se obrací třeba policista na chyceného recidivistu, jiným na poslance. Pod těmito sociálními aspekty však lze chápat zvyky, které panují v různých zemích (např. večeřet fr. = *dîner*, ale v Quebecu nebo v Belgii se říká *souper*).